

EN ANNAN UTOPI

Av GUNNAR HECKSCHER

I DEN LILLA BOK, kännetecknad av oförminskad vitalitet och diskussionsglädje, som Ernst Wigforss nyligen publicerat under titeln »Kan dödläget brytas?», talas det på flera ställen om utopier. Wigforss frågar sig, om bara socialdemokratin har bruk för sådana. Finns det inte på borgerligt håll något liknande? Det vore ju ändå naturligt, menar han, eftersom missnöjet med samhället sådant det är tar sig starka uttryck också utanför socialdemokratin. Men kanske svaret är, »att både höger och liberaler i vårt land trots all kritik och olust vill ha de ekonomiska och sociala formerna för vårt samhällsliv i det väsentliga oförändrade» och att utopier därför bara finns på socialdemokratiskt håll.

För min del tror jag inte att Wigforss har rätt i sin sistnämnda förmodan. Det finns nog utopier också för oss, som har en borgerlig uppfattning. Men kanske har vi i mindre grad än socialdemokraterna gjort dessa utopier till partiprogram. Hos oss är det huvudsakligen de enskilda individerna som leker med fantasier av den typ, som Wigforss

så framgångsrikt lyckats presentera för äldre och yngre meningsfränder. För att ingen skall tro, att vi är helt fantasilösa på den andra kanten, skall jag emellertid här försöka att — högst personligen — presentera en pendang till den framtidsbild, som Wigforss ritar upp på några sidor litet längre fram i sin bok.

Först må då sägas, att Wigforss' utopi — som kanske inspirerats av Folke Fridell och skulle kunna betecknas som ett paradiset för V 5-spelare — utmärker sig för att egentligen handla bara om rent materiella saker. För min del är jag nog benägen att hoppas att den framtida samhällsutvecklingen i viss mån skall inverka också på människornas egen inställning, och det är för att inte alltför mycket avvika från Wigforss' motsvarande uppläggning som också jag i det följande huvudsakligen håller mig till den yttre ramen. Dock skulle jag på en punkt vilja göra undantag, nämligen när det gäller de internationella sammanhangen. Skulle vi inte rentav kunna enas i förhoppningen om en framtid, där för hela världen frihet och säker

fred framstår som förenliga, där man inte längre behöver räkna med att freden skall köpas till priset av att många länder och folk får uppge sin frihet? Om världssamhället finge en sådan karaktär, kunde man nog också räkna med att den närmare anknytning mellan olika länder och folk, som redan nu håller på att utvecklas, skulle komma att gå ännu längre. Den nationella isoleringen skulle upphöra, och anknytningen till det egna landet och folket skulle bli ett led i en större, internationell samhörighetskänsla. Man skulle få en i egentlig mening internationell arbetsmarknad på så gott som alla områden. Det skulle bli en naturlig sak för exempelvis en yrkesskicklig svensk arbetare att verka några år i ett annat land eller rentav i en annan världsdel, och utländska arbetare skulle ofta förekomma i vårt land, inte bara som förföljda flyktingar undan förtrycket i sitt hemland, utan helt enkelt därför att de ville pröva på hur det skulle kännas att arbeta hos oss. Över huvud taget skulle det bli självklart naturligt att antingen i arbete eller som turist ha besökt andra länder och levat bland andra folk, att vara förtrogen med deras levnadsförhållanden, språk och kultur.

Den punkt, som för det svenska samhällets del blir central för mig, när jag försöker skapa mig en utopi, är kanske också den där Wigforss' framtidsbild är mest olik min egen. Det gäller inställningen till

arbetet, främst yrkesarbetet. I mitt framtidsperspektiv har man kommit tillbaka till den inställning, som den svenska bibelöversättningen uttrycker med orden: »När det som bäst varit haver, haver det möda och arbete varit». Naturligtvis kommer arbetet fortfarande för många att vara huvudsakligen ett medel att uppnå den inkomst eller status, som man av olika skäl önskar. Men det behöver inte längre uppfattas som plågsamt. Alla, eller så gott som alla, lyckas skaffa sig en selsättning som passar dem någorlunda väl och till vilken de därför går utan olust. Samtidigt skall tävlingsmomentet i arbetet särskilt för ungdomen få ett nytt och växande utrymme. Man blir inte längre avundsjuk eller bitter mot den som gör litet mera och har större framgång i sitt arbete. Uttrycket »skit-spänst» avföres ur språket. Tvärtom: det lönar sig att arbeta, och alla är medvetna om att detta är någonting naturligt och rimligt. Någon arbetslöshet skall inte finnas annat än i rent formell mening, eftersom den produktiva verksamheten måste ligga på en hög nivå för att tillfredsställa en växande efterfrågan i hela världen på många olika sorters varor. Å andra sidan finns det inte heller något utrymme för arbetskygghet: den, som undandrar sig arbete eller vansköter det, är egentligen den ende som inte åtnjuter aktning av andra.

Arbetslönerna ligger på en hög nivå. Även den som utför ett tämli-

gen okvalificerat arbete och inte egentligen har någon övertid får en så pass stor inkomst, att den räcker till för en vidsträckt och varierande konsumtion. Den saken skall vi strax återkomma till. Men det finns också stora variationer, beroende på olika arbetsinsatser. På alla områden, också inom det slags arbete som i dag bedrivs enligt kollektivavtal, har man infört principen om befordran. Den som gör ett gott arbete kan räkna med att inom relativt kort tid få en mera intressant och mera värlönlönad sysselsättning. Det gäller på alla områden, och resultatet är att man redan i ungdomen med starkt intresse koncentrerar sig på yrkesvalet, eftersom endast en klok bedömning härvidlag kan ge möjligheter för förbättrade levnadsförhållanden i framtiden.

De stora företagen har upptäckt att det är mycket angeläget att de utnyttjar alla möjligheter att skaffa sig bra anställda, och de söker å sin sida ge sina anställda bra utvecklingsmöjligheter. Talangjakten fortgår oavbrutet, och ingen duglig arbetare blir ouppmärksammasad ens i det största företag. Redan vid unga år kan han på företagets bekostnad få utbildning eller på annat sätt befördas till nya uppgifter. Å andra sidan har den som vill också möjlighet att bli sin egen och skapa ett litet företag för sig själv. Skattesystem och lånesystem är inriktade på att gynna grundandet av effektiva nya företag, och storföretagen uppmuntrar för sin del de an-

ställda att »sätta upp eget», att på egen hand öppna produktiv verksamhet, som på lämpligt sätt kan anknytas till de större företagens arbete och kanske ersätta vissa grenar av deras produktion. Anknytningen mellan storföretag och småföretag ger även de senare ökad säkerhet när det gäller produkternas avsättning.

När det gäller bostaden föredrar somliga att bo i hyreslägenheter, medan andra hellre vill ha ett eget hem. Båda delarna kostar ungefär lika mycket, och det är aldrig någon svårighet att mot en rimlig procent av arbetsinkomsten finna en hygglig bostad. Det egna hemmet föredras i allmänhet av dem som har barn i skolåldern och därför ändå räknar med att bo kvar under relativt lång framtid. Hyreslägenheterna däremot används främst av de unga familjerna och av de äldre, vilkas barn redan givit sig ut på egen hand. Men eftersom trångboddheten är så gott som okänd har det igen blivit möjligt att göra hemmet till ett verkligt centrum i familjens tillvaro. Barnen umgås under uppväxttiden livligt med båda sina föräldrar: icke blott hustrun utan även mannen tillbringar större delen av sin fritid hemma eller på annat sätt tillsammans med familjen. Hushållsarbetet har upphört att vara någon särskilt hård belastning. Arbetsbesparande hushållsmaskiner förekommer av många olika slag och produceras i sådan mängd att priserna är låga. Å andra sidan är

det självklart och naturligt att alla deltar i hushållsarbetet, inte bara husmodern utan också mannen och barnen. Fördelat på så många händer blir det inte heller särskilt påfrestande.

Man har kommit fram till en lösning på problemet att förena kvinnans båda roller som husmor och yrkesarbetande. Deltidsarbete för mödrar med barn i skolåldern förekommer på praktiskt taget alla områden, vilket bl. a. också ger kvinnan den känsla av säkerhet, som ligger i en bevarad yrkesskicklighet och därmed säkrad möjlighet att när som helst kunna stå på egna ben. För mödrar med små barn anses å andra sidan den lösningen i allmänhet inte riktigt lyckad, men man har funnit att vissa former av yrkesarbete, både kontorsarbete och annan verksamhet, inte nödvändigt behöver utföras på en gemensam arbetsplats utan kan förläggas till hemmet, där det finns utrymme för de föga skrymmande maskinella anordningar, som i det sammanhanget behövs. Arbetsmaterialet avlämnas och den färdiga produkten avhämtas dagligen eller ett par gånger i veckan hemma hos vederbörande själv, och betalningen utgår efter ackordssystem, vilket också innebär att den yrkesarbetande husmodern är herre över sin tid och kan förlägga yrkesarbetet när det för tillfället passar.

Utbildningen, både för barn och för vuxna, intar en central ställning i det allmänna medvetandet. Sko-

lans uppgift fattas i första hand som en förberedelse för arbetslivet. Undervisningsmetoderna är individualiserande och klasserna är förhållandevis små, samtidigt som antalet undervisningstimmar per dag är mindre än nu. Utbildningen är i hög grad differentierad. Stor uppmärksamhet ägnas åt problemet att bedöma vilka utvecklingsmöjligheter varje enskilt barn har, varpå man försöker ge honom eller henne en utbildning som förbereder för det slags verksamhet, som kan väntas passa vederbörande bäst. Det anses lika »fint» vare sig inriktningen blir teoretisk eller praktisk och båda ger ungefär lika goda möjligheter till inkomster i framtiden. Men både teoretisk och praktisk, utbildning lönar sig; avgörande är hur grundlig och ingående den är. Den som lärt sig mera än andra kan räkna med att också få det bättre i framtiden. Därför är utbildningens finansiering ett problem av begränsad räckvidd. Föräldrar som har möjlighet sköter saken själva, och kostnader för barnens utbildning är avdragsgilla; för andra finns det billiga studielån, vilkas amorteringskostnader också är avdragsgilla. I viss utsträckning är emellertid ett villkor för avdragsgillheten att utbildningen verkligen slutföres. Därigenom förebyggs missbruk.

Som nyss framhållits, ligger inkomstnivån för alla inkomstagare så högt, att det finns möjligheter till ett fritt och varierande konsum-

tionsval. Därvidlag har man också kommit ifrån tendensen att konsumtionen vid varje tidpunkt är ungefär likartad för alla och beror på vad som är »modernt». De säljande företagen har lärt sig att reklamen skall inriktas på olika intressen, inte koncentreras på en enda sak i sänder. I själva verket ger nämligen variationerna större möjligheter till framgångsrik konkurrens. Skiljaktigheterna framträder i viss mån på alla områden och tar den formen att konkurrensen inte inriktas exempelvis på olika varumärken för samma slags tvättmedel, margarin osv., utan på tvättmedel och margarin med olika egenskaper och lämpliga för olika slags människor. Men viktigare är att konsumtionen i stort får mera varierande karaktär. Den ene väljer att begagna sådana tillgångar, som inte behövs för livets nödtrft, till att skaffa sig varaktiga konsumtionsvaror: bil, båt, en stor tvättapparat eller något sådant. En annan föredrar att hålla en hög »vardagsstandard», t. ex. att ha litet större och mera påkostad bostad än vad som annars är vanligt, eller ett livligare umgängesliv. En tredje satsar på studier, skaffar sig ett bibliotek eller ägnar tid åt organiserade studier utöver det normala, vare sig av allmänintresse eller för att få en fördjupad och förbättrad utbildning. Ytterligare en annan lägger ner pengarna i en sportstuga för sommaren, så att semestern kan bli verkligt rekreerande och till-

fredsställande för hela familjen. Man kan också tänka sig att satsa på resor inom eller utom landet: den som har en normal inkomst kan, om han så önskar och i övrigt håller sina utgifter nere, kosta på sig att som turist besöka även avlägsna länder, och det är inte heller uteslutet att ta några veckors tjänstledighet för att kunna förlänga resan utöver den normala semester tiden. Över huvud taget blir det med de nya resemöjligheterna och den mindre låsta arbetsordningen möjligt att låta ganska många anställda förlägga sin semester till annan tid än sommaren, i den mån de vill begagna den i varmare klimat än det svenska.

Samhället tar på sig fullt ansvar för medborgarnas grundtrygghet. Var och en kan vid inkomstbortfall påräkna en inkomst, som ger honom möjlighet till en dräglig bostad, kläder och bröd för dagen. Men denna bottennivå, som fortfarande ligger ganska lågt, tillfredsställer mycket få människor. Så gott som alla har på olika vägar, närmast genom försäkringar, som förekommer i skilda former, skaffat sig en trygghet som ligger långt över denna nivå. Man kan försäkra sig nästan för allting: höjd ålderspension, ersättning för inkomstbortfall vid sjukdom eller barnafödande, kostnader för barnens studier osv. Många menar också, att deras ålderstrygghet bäst garanteras genom att de har ett eget hem, där de kan bo kvar efter pensions-

ålderns inträde. En del av folkpensionen och den tilläggs pension man tillförsäkrar sig kan då användas för att betala sådan service och vård, som man vid stigande ålder önskar få. Arbetet att lämna sådan individuell vård åt gamla, som bor hemma hos sig själva, har blivit ett »socialt» yrke med ganska stor dragningskraft på särskilt den kvinnliga ungdomen.

Den vidsträckt användningen av försäkringar innebär i och för sig en stark utveckling av sparandet. Men också på andra vägar har den stigande standarden tagit sig uttryck i ett starkt ökat sparande. Det är en utveckling som samhället kraftigt understöder genom att nysparande ur beskattningssynpunkt är fördelaktigt och vid inriktning på vissa bestämda mål medför fullständig eller nästan fullständig skattefrihet för den sparade inkomsten. Sparandet sätter in mycket tidigt i ungdomen, nästan genast vid inträdet på arbetsmarknaden. Fortfarande kommer också den unga arbetskraften upp i ganska goda löner, men det är naturligt och uppmuntras av både arbetsgivare och samhälle att en väsentlig del av den ogifta ungdomens inkomst sparas, ofta till bestämda sparmål sammanhängande med framtida familjebildning, utbildning osv. Resultatet är, att så gott som alla redan vid familjebildningen har ett sparkapital att bygga på.

Men många fortsätter att spara,

inte bara för att skaffa sig sådant som skall läggas i det egna hemmet, sommarstugan eller motorbåten, utan också direkt räntebärande kapital. Det har blivit vanligt att som aktieägare eller på annat sätt träda i ekonomisk förbindelse med själva den produktiva verksamheten, och det inflytande, som de många små aktieägarna utövar på bolagsstämorna, är blott en liten del av den möjlighet de har att påverka företagen. Även det största företag är nämligen beroende av småspararnas kapital för nyteckningar, obligationslån osv., och man är därför utomordentligt känslig för deras opinion och för företagets anseende bland dem.

Statens och kommunens förvaltning är uppbyggd efter principen om begränsade uppgifter, med full effektivitet och obrottslig rättssäkerhet. Arbetet på att upprätthålla lag och ordning är därvidlag ingen huvudsak. Det har också blivit utomordentligt mycket lättare, sedan arbetslivet kommit att ge var och en utrymme för positiv aktivitet och därmed begränsat riskerna för »sysslolöshetens kriminalitet». I huvudsak ser i stället stat och kommun som sin uppgift att lämna service åt medborgarna mot ersättning antingen i form av skatter eller direkt betalning för deras tjänster. Inte minst på kommunikationsväsendets område, som med de växande internationella, ekonomiska förbindelserna och det stigande intresset för resor fått större och

större betydelse, utnyttjas båda dessa möjligheter.

Som nyss sagt, svarar samhället för medborgarnas grundtrygghet. Det sker genom olika slag av socialförsäkringar, främst byggda på avgifter men i vissa fall också finansierade genom skattemedel. Därutöver nedläggas betydande summor på individualiserande socialvård, avsedd att ta hand om de relativt fåtaliga familjer och individer, som inte kan passas in i den vanliga samhällsordningen. I socialvården arbetar man därvid i huvudsak med familjen som enhet, inte med inriktning på varje enskild familjemedlem för sig. Däremot förekommer nästan inga »sociala bidrag». De behövs inte, ty grundstandarderna är så pass höga att de räcker till en någorlunda tillfredsställande konsumtionsnivå för alla.

Det allmännas inkomster grundas på både direkt och indirekt beskattning. Den direkta beskattningen är fortfarande progressiv, men man ser till att det totala uttaget hålles måttligt. Som nyss sagts, ger man redan här särskilda förmåner åt dem som sparar en väsentlig del av sin inkomst. Den direkta beskattningen kompletteras genom konsumtionsbeskattning, men denna inriktas huvudsakligen på »umbärlig» konsumtion och användes icke sällan för att minska konsumtionen av sådana icke helt nödvändiga saker där efterfrågan icke står i proportion till resurserna.

Begränsningen i samhällets upp-

gifter innebär ingalunda, att medborgarnas intresse för samhällsfrågor har minskat. Tvärtom: samhällsverksamheten framstår som mera begriplig just därför att den icke längre är så omfattande och komplicerad. Man har därför en livlig politisk debatt, där det förekommer skilda åsikter både i frågor som berör förhållandet till andra länder och folk, i fråga om lagstiftningens utformning och när det gäller sådana ekonomiska frågor som exempelvis konsumtionsbeskattningens inriktning på den ena eller andra typen av varor. Många av dessa frågor är dessutom av sådan art, att man väljer att avgöra dem genom folkomröstning; andra överlämnas till kommunerna, som har stor frihet att efter medborgarnas eget skön och inom ramen för vad medborgarna i kommunen vill betala ordna tillvaron på det sätt, som för varje särskild kommun kan vara lämpligast.

En utopi innebär alltid en viss grad av överklighet. Den tillvaro, som ovan skisserats, framstår säkert för mången som osannolik: så kan det aldrig komma att bli, så kan ingen vilja ha det. Och naturligtvis tror ingen att hans utopi kommer att förverkligas just så som den är uppbyggd. Det händer så mycket, som är omöjligt att förutse. Men kärnpunkten i framtidsvisionen ligger i två ting, människornas fundamentala olikheter skall få fritt spelrum och arbetet är vad som skall ge var och en möj-

lighet att utveckla sin egenart. Föreställningen att man blir människa genom att slippa arbeta, som synes ligga under Wigforss' utopiska resonemang (trots att han väl själv

är det bästa beviset på dess oriktighet), måste en gång för alla övervinnas. Annars får vi inte möjlighet att förverkliga vare sig den ena eller den andra utopin.